

„A megszokások összessége” – népszokások

Pozsony Ferenc: *Erdélyi népszokások*. Kvár 2006. 407 lap

Odo Marquard a megszokásaink nélkülözhetetlenségéről írt esszéjében úgy fogalmazott, hogy „a norma-probléma kontextusában szemlélve a történelem primer jelenvalósága a megszokások összessége, szóval, a hagyomány” (*Szokás dolga*. = Uő: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Bp. 2001). A népszokás az a valami, ami – Herman Lübbe szavaival élve – „nem bebizonyított helyessége okán érvényes, hanem mert lehetetlen meglennünk nélküle” (i. m. 188–189).

A néprajzkutatás a kezdetektől hangsúlyozta a szokások és a hagyomány szoros kapcsolatát, társadalomba és történelembe való beágyazottságát, az ott betöltött funkcióit viszont szem elől tévesztette. Vagyis a szokások nem csupán a jeles napokhoz, ünnepekhez kapcsolódó cselekvések, gesztusok, tárgyak és szövegek összessége, hanem túl ezen szokásnak minősül minden, ami emberi, minden, ami az életet élhetővé teszi.

A magyar nyelvű néprajzi szakirodalomban a *népszokás* fogalma Részó Ensel Sándor 1867-ben megjelent *Magyarországi népszokások* című kötetében jelenik meg először, a szerző a népszokás fogalmát a német *Volksbrauch* tükörfordításaként használja, a népdal és a népmese mintájára. Ez a gyűjtemény azért is fontos, mert már itt megtalálhatók azok a témák, melyek a későbbiek során a magyar népszokáskutatás tárgyát képezik (vö. Verebélyi Kincső: *Szokásvilág*. Debrecen 2005. 10.). Magának a (né)szokás fogalmának a meghatározását a *Magyar Néprajzi Lexikon* számára Dömötör Tekla (*Magyar Néprajzi Lexikon*. IV. Szerk. Ortutay Gyula. Bp. 1987. 15–16.), illetve Németh Imre írta meg (*Magyar Néprajzi Lexikon*. V. Szerk. Ortutay Gyula. Bp. 1981. 15–16.), a *Világirodalmi Lexikon* számára pedig Dömötör Tekla és Voigt Vilmos készítették összefoglalót 1992-ben (*Világirodalmi Lexikon*. XIV. Szerk. Szerdahelyi István. Bp. 1992. 580–581.).

Az elmúlt évtizedekben több magyar nyelvű összefoglaló munka látott napvilágot a témában. A *Magyar Néprajz* VII. (*Népszokások, néphit, népi vallásosság*. Szerk. Hoppál Mihály. Bp. 1990) kötetének mintegy a fele foglalkozik a kérdéssel, de a IV. kötet (*Életmód*. Szerk. Hoppál Mihály Bp. 1997) és a VIII. kötet (*Társadalom*. Szerk. Hoppál Mihály. Bp. 2000) című kötetekben a hétköznapi szokások számos csoportja szintén megtalálható (vö. Verebélyi 2005. 17.). A magyar folklór egyetemi jegyzet két fejezetet is a szokások bemutatásának szentelt (I. kötet Verebélyi Kincső: *Szokás. = A magyar folklór*. Szerk. Voigt Vilmos. Bp. 1998. 400–439., ill. Ujváry Zoltán: *Dráma és dramatikus szokások*. = Uo. 439–469.). Legutóbb pedig Verebélyi Kincső tett közzé a magyar szokásrendszerről összefoglaló tanulmányt (Verebélyi Kincső: *Szokásvilág*. Debrecen 2005). A magyar szokáskutatás történetének áttekintése során arra a következtetésre jutott, hogy a magyar szakmunkák csak elenyésző hányada fogalmaz meg a szokások bemutatásán túlmenő, elméleti következtetéseket is magukban foglaló állításokat: „feltűnik, hogy a többnyire leíró

jellegű bemutatások mennyire nélkülözik azokat az elméleti alapokat, melyek [...] a szokások mibenlétével foglalkoznának” (10.).

A most bemutatásra kerülő kötet a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke és háttérintézménye, a Kriza János Néprajzi Társaság közös kiadásában megjelenő Néprajzi Egyetemi Jegyzetek sorozat első darabja, egyben a téma újabb összefoglalása, mely szervesen illeszkedik a fent említett munkák sorába, jól kiegészíti azokat. Egyik legfontosabb újdonsága, hogy a magyar néprajzi kutatást máig meghatározó, a jeles napokra koncentráló szokáskutatás mellett felhívja a figyelmet a mindennapok szokásainak vizsgálatára. Módszertani szempontból pedig a szociológiai és antropológiai megalapozottságú kutatások szükségszerűsége mellett foglal állást. A tér emberi felhasználásának, a társadalmi és az egyéni tér problémájának érzékeltetése, azaz a proxemikai szempont érvényesítése a kötetnek szintén újdonsága. Ugyanakkor említést érdemlő az a tény is, hogy az erdélyi és a moldvai magyarság szokásával foglalkozó munkák legteljesebb áttekintését adja.

A kötetben többéves kutatói és oktatói munka tapasztalatai fogalmazódnak meg: „jegyzetünk megszületését a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén folyó oktatási és kutatási programok serkentették alapvetően. Összeállításunkban felhasználtuk és hasznosítottuk azokat a tapasztalatokat, melyeket a tizenöt éve ott folyó oktatás során szereztünk” (5.). A szerző számos tanulmány mellett önálló kötetekben (*Az erdélyi százok jeles napi szokásai*. Csíkszereda 1997; *Szól a kakas már. Szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásokban*. Csíkszereda 1998; *Adok nektek aranyvesszőt. Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról*. Csíkszereda 2000) foglalkozott az erdélyi és moldvai magyarság, valamint a százok szokásainak elemzésével. Emellett külön tanulmányt szentelt a szokáskutatás módszertani és terminológiai problémáinak tisztázására, a kutatás szemlélete és tárgya megújításának szükségessége mellett érvelve (*A szokáskutatás fogalmi, módszertani és terminológiai kérdései*. Székelyföld I. évf. 1/ 88–97, 2/99–108, 3/83–94.).

A kötet előszavában így határozza meg munkája célját: „röviden összegezzük a magyar és az erdélyi népszokáskutatás eddigi eredményeit. Olyan elméleti, módszertani keretet próbálunk benne bemutatni, melynek segítségével az egyetemi hallgatók közelebb kerülhetnek a szokások mélyebb rétegeihez, sajátos rendszerszerűségéhez, alapvető működéséhez, folyamatosan változó funkcióihoz és jelentéseihez. Kiadványunk tehát [...] elméleti és fogalmi segítséget kíván nyújtani azoknak a néprajz szakos egyetemi hallgatóknak, akik a népszokások iránt érdeklődnek.” Illetve ezen túlmenően: „jegyzetünket ugyanakkor olyan előmunkálatnak tekintjük, mely reményeink szerint elősegíti egy monografikus igényű szintézis elkészítését az erdélyi és a moldvai magyarság szokásairól” (5.).

A kötet első fejezete tudománytörténeti jellegű, a népszokások kutatástörténetét foglalja össze. A szerző a magyar nyelvterület naptári szokásairól szóló fontosabb közlemények (monográfiák és tanulmányok) rendszeres áttekintésére/ismertetésére vállalkozik. Ezen belül azonban – ahogy azt a cím is jelzi – az erdélyi és moldvai magyarság szokásairól szóló munkák bemutatására fektet nagyobb hangsúlyt (9.). Az egyes szerzők és munkáik (Faragó József, Kós Károly, Seres András, Gazda Klára, Nagy Olga, Balázs Lajos, Barabás László stb. munkái kerülnek bemutatásra) mellett azokat a fórumokat is bemutatja, melyek teret szenteltek e kutatásoknak, vagy egyenesen felvállalták az erdélyi népi kultúra – és ezen belül a szokások – vizsgálatát, ismertetését. (A kommunizmus alatt Romániában a *Népismereti Dolgozatok* [1976, 1978, 1980, 1981, 1983, majd 1994], 1992-től a Magyarországon szerkesztett és kiadott Néprajzi Látóhatár folyóirat, valamint – szintén 1992-től – a Kriza János Néprajzi Társaság évkönyvei, értesítői és egyéb kiadványai biztosítanak a szakma számára közlési lehetőséget.) A fejezet vezérfonalát egyrészt a tanulmányok megjelenési ideje, a kronológia, másrészt az ismertebb kutatási irányzatok és módszerek képezik. A 19. században kialakult mitologizáló iskola, a kartográfiai módszer, a funkcionalizmus, a strukturálisizmus, a szemiotikai alapú szokásértelmezés, valamint az újabb, antropológiai ihletettséggű megközelítések kerülnek bemutatásra. Külön alfejezet tárgyalja a népszokások kutatásában, leírásában használatos alapfogalmakat. A szerző a népszokás fogalmának meghatározása mellett a kultúra, a hagyomány, a nép és a népi kultúra viszonyának, a mítosz, a rítus, a kultusz, a szertartás, az ünnep és a játék fogalma tisztázásának szentel teret. Ugyancsak itt ismerteti a legfontosabb osztályozási, csoportosítási szempontokat, melyeket a szokáskutatás a 19. század második felétől napjainkig kidolgozott és érvényesített.

A második fejezet a szokások vizsgálatával kapcsolatos elméleti kérdéseket taglalja. A következő kérdések kerülnek előtérbe: hogyan viszonyulnak az egyes családok (jeles napi) szokásai a közösség szokásaihoz; milyen viszony fedezhető fel egyrészt az egyes szokások, másrészt meg az egyes szokásokon belüli szokáselemek között; melyek a szokásrendszer fontosabb kódjai; hogyan befolyásolja az egyházi és a világi hatalom a szokások időbeli alakulását; mi a szokások változásának motorja?

A kötet következő négy fejezete az egyes szokások bemutatására vállalkozik. A szerző négy nagyobb kategóriába csoportosítja a szokásokat. Ezek a következők: 1) az emberi élet szokásai, 2) a kalendáriumi ünnepek, 3) a gazdasági év szokásai és 4) az emlékünnepek. A szerző az egyes szokások bemutatása során kitér azok román és szász párhuzamaira is, ugyanakkor utal a szokás terén végbement 20. századi változásokra, a változások társadalmi-gazdasági okaira.

Az emberi élethez kapcsolódó szokások egy életpályát kísérnek végig. Annak legfontosabb fordulópontjain segítik átlépni az egyént. Rituális keretek között (újra) integrálják a társadalomba, ezek a szokások tehát kodifikált cselekvések révén segítik az egyént adaptálódni az

új státushoz. Ennek megfelelően a szerző Arnold van Gennep és Edmund R. Leach az átmeneti rítusokról írt elméleti munkái ismertetésén keresztül közelít a témához. Ezt követően kerülnek bemutatásra 1) a születés és a keresztelezés, 2) az elsőáldozás és a konfirmáció, 3) a legény- és leányavató szertartások, 4) a „kicsengetések”, ballagások, 5) a lakodalom és az asszonyavatás és végül 6) a temetési szertartás szokásai. A szerző külön alfejezetekben taglalja a szokásokban részt vevők körét és szerepeiket, az egyes szokások tárgy-, tér- és időhasználatát, valamint az ide kapcsolódó kodifikált cselekvéssorokat. Szintén külön alfejezetben kerülnek bemutatásra a hétköznapokhoz kapcsolódó szokások. A hétköznapiság meghatározása után a hagyományos paraszti társadalmat ért külső hatásoknak a szokásrendszerre gyakorolt hatása, a hétköznapok tér-, idő- és tárgyhasználata, a hétköznapok kapcsolattartás, az emberi testnek a hétköznapokban történő szokásszerű igénybevétele, illetve a hétköznapok szakrális elemei kerülnek bemutatásra. A fejezetet a hét egyes napjaihoz kapcsolódó szokások bemutatása zárja.

A kalendárium ünnepeinek bemutatása során a szerző elsősorban azokat az ünnepeket veszi számba, amelyek során a kereszténység Krisztus élettörténetének legfontosabb eseményeire (születés, kereszthalál, feltámadás, mennybemenetel) emlékezik. A karácsony, a húsvét és a pünkösd köré szerveződő szokások mellett a farsangi népszokások kerülnek bemutatásra. A következő fejezetben pedig a szerző arra vállalkozik, hogy áttekintse a naptári év során megjelenő legfontosabb „agrárjellegű szokáscselekvéseket, hiedelmeket, mágikus, jósló és termékenységarzsló kiegészítőket és praktikákat”, melyek „alapvetően meghatározták a falun élő földműves közösségek egész életmódját, stratégiáját és világlátását” (235.).

Az utolsó fejezetben az emlékünnepek bemutatásának szentel teret a szerző. A múlthoz, a történelemhez való viszonyulásnak azokat a rítusok köré szerveződő vagy ritualizált keretben történő társadalmi, kulturális eseményeit veszi számba, melyek a polgári államok, kultúrák és nemzetek kiépítésének korától napjainkig fokozatosan kialakultak a nemzeti, közösségi identitás reprezentálására. A nemzeti történelem kiemelkedő eseményeihez, alakjaihoz kapcsolódó emlékünnepek mellett a lokális, csupán egy-egy régióra vagy településre kiterjedő emlékünnepeknek, különböző „találkozóknak” is teret szentel a szerző. Ugyanakkor itt kerül sor az emlékünnepekre, valamint az ezzel összefüggő kollektív, illetve kulturális emlékezet fogalmának meghatározására, tárgyalására.

A szöveget 86 oldalnyi, mintegy 182 képmelléklet egészíti ki, többnyire a szerző fotóiból válogatva.

Bár nem szokás a szakirodalomban való jártasságot külön kiemelni, nem tudom megállni, hogy ne ejtsek szót a kötetet záró, minden tekintetben impozáns irodalomjegyzékről is, mely a szokáskutatás elméleti, módszertani problémáit tárgyaló nemzetközi és magyar munkák mellett a magyarországi, az erdélyi és moldvai magyar szokáskutatásra vonatkozó, valamint a legfontosabb erdélyi szász és román munkákat is tartalmazza. Ilyenként, mint

a téma (erdélyi népszokások) bibliográfiája, önmagában is megállná a helyét, hasznos és alapos tájékoztatást és kiindulópontot biztosítva a téma iránt érdeklődő diákok és szakemberek számára egyaránt.

A bevezetőben a kötetet mint a magyar szokáskutatók újabb összefoglalóját vezettem fel. Valójában Pozsony Ferenc tanulmánya több ennél. Az egyéni, illetve biografikus szempontok keresése és érvényesítése, az egyes szokások és szokáscelexek, valamint az ezek mögött rejlő hiedelemrendszerek (világlátások) kontextualizálása, értelmezése túlmutat az eddigi szokáskutatás gyakorlatán. A szokások, illetve azok eszköztárának, kódrendszerének elemzése a társadalom megértését szolgálja: viszonyok és szereprendszerek, ideológia és

értékrend viszonyának, a változás, a modernizáció, illetve a hagyományörzés okainak és formáinak megértését.

„Az írás tudniillik: zaklatás” – írja magyar nyelven megjelent könyve előszavában Odo Marquard a megszokásaink nélkülözhetetlenségéről írt esszéjében (*Az egyetemes történelem és más mesék*. Bp. 2001. 13.). Eszerint az írás nem csupán arra biztosít esélyt, hogy a szerző gondolatait elolvassák, hanem arra is, hogy másokat saját gondolataik továbbgondolására serkentse. Jelen recenzió is valójában e felkínált zaklatás első eredményeként született meg. Ezért is illesse köszönet a szerzőt.

Vajda András

Fogorvoslás Erdélyben

Péter Mihály: *Az erdélyi fogorvoslás történetéből*. Marosvásárhely 2006. 359 lap

A kötet a magyar tudománytörténetnek egy igen mostoha területével foglalkozik. Részletesebb munka az erdélyi fogorvoslásról eddig nem jelent meg. Három fő témakört elemez: az első az orvosló könyvekről, a második a neves erdélyi származású fogorvosokról, míg a harmadik a fogorvisi oktatásról szól.

Az első fejezet azt igyekszik feltárni, hogy az első magyar nyelven írt orvosló könyvek milyen fogorvisi ismereteket tartalmaztak. E célra a szerző a következő, Erdélyben megjelent vagy erdélyi szerzőktől származó munkákat tanulmányozta: Lencsés György: *Ars Medica*, kézirat, 1577; Melius Juhász Péter: *Herbarium*, Kolozsvár 1578; Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*, Utrecht 1655; Nadányi János: *Kerti dolgoknak le-írása*, Kolozsvár 1669; Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*, Kolozsvár 1690; Felvinczi György: *Jó egészségről*, Kolozsvár 1693; Weszprémi István: *A kisdéd gyermekeknek...* Kolozsvár 1720; Juhász Máté: *Házi különös orvosságok*, Kolozsvár 1761; Mátyus István: *Diaetetica, Ó és Új Diaetetica*, Kolozsvár 1762; Pozsony 1787–1793; Csapó József: *Kis gyermekek isputálya*, Nagyvárad 1711; Marikowzki Márton: *A néphez való tudósítás*, Nagyvárad 1772; Vásárhelyi Sámuel: *Az egészséges hosszú életéről*, Kolozsvár 1792 és Benedeki Enyedi Ó János: *Falusi emberek patikája*, Nagyszében 1801.

A szerző a fenti szempontból elemzi a megfelelő szövegrészek tudományos színvonalát, a szakkiifejezéseket, valamint az ajánlott gyógymódok mai ismeretek alapján megítélhető hatékonyságát. A fenti munkákkal külön-külön foglalkozik. Bemutatja a szerzőket, foglalkozik ma élő emlékezetükkel, jelzi, hogy munkáikat melyik könyvtárban találta meg, megadja a helyrajzi számukat és archív felvételt mellékel címlapjukról. A további kutatások megkönnyítésére minden mű esetében jól válogatott irodalomjegyzéket is csatol, majd értékes következtetéseket von le.

A szóban forgó fejezet olyan gazdag művelődéstörténeti, tudománytörténeti „lappangó” adatokkal gazdagítja orvosi-fogorvisi múltunkra vonatkozó ismereteinket, melyekhez nemcsak egy gyakorló fogorvos, de még egy

tantestületi tag sem tudott volna hozzáférni rohanó világunkban, amikor aktuális szakirodalmunkat is nehezen tudjuk áttekinteni. A bemutatott anyagból világosan kidomborodik a fogorvoslás öt évszázados fejlődése, de annak hibái, tévedései is felszínre kerülnek. A szerző kiemeli az orvoslás szociális vonatkozásait is.

A második fejezet a következő erdélyi származású neves fogorvosok életútját és tevékenységét mutatja be: Fogarasi Lészai Dániel (1798–1872); Nedelko Döme (1812–1882); Barna Ignác (1822–1894); Iklódi Iszlai József (1840–1903); Bikafalvi Máthé Domokos (1839–1889); Bikafalvi Máthé Dénes (844–1883); Bikafalvi Máthé Lajos (1864–1917); Bikafalvi Máthé Dénes ifj. (1877–1943); Abonyi József (1858–1914); Simon Béla (1892–1965); Balogh Károly (1895–1973); Orbán Bálint (1899–1960). E fejezet rámutat arra, hogy e 12 személy számottevően hozzájárult mind a magyar, mind az egyetemes fogorvistudomány fejlődéséhez, de a közélet és a közművelődés területén is tevékenyek voltak. Amellett, hogy minden bemutatott személy életútjával és tevékenységével kapcsolatban ismerteti a legfontosabb tudnivalókat és irodalmi utalásokat, levéltári kutatások alapján számos eddig nem közölt adatot tartalmaz, így például a Bikafalvi Máthé családdal kapcsolatban. A 12 életrajz bepillantást nyújt a 18–19. század gazdasági, társadalmi viszonyaiba, megismerteti az orvoslással-fogorvoslással foglalkozók, borbélyok, sebészek, fogászmesterek, fogorvosok képzésének és működésének bonyolult rendszerét.

A harmadik fő fejezet a fogorvistudomány oktatásának kérdésével foglalkozik, több alfejezetre osztva. Az első az erdélyi fogorvistudomány oktatásának kezdeteit mutatja be. Románia jelenlegi területén az egyetemi szintű fogorvisi oktatás a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen 1890-ben kezdődött. Felsorolja a nehézségeket: a diszciplína nem kötelező, csupán „ajánlatos”, nincsen helyiség és felszerelés az oktatás számára, az érdeklődés a hallgatók részéről elenyésző, az „ellátmány” nagyon alacsony. Ilyen és hasonló nehézségek között indult a fogorvisi oktatás. Ezt követően részletesen foglalkozik az oktatás üttörőivel, így Vajna Vilmos-